

УДК 347.919+347.921

Дмитрієв С. М. – аспірант кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4707-9268>;

Калінюк А. Л. – здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3632>

Законний цивільний процесуальний інтерес як елемент цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження

Мета статті – дослідити сутність законного цивільного процесуального інтересу як елементу цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять методи та прийоми наукового пізнання. Їх застосування обумовлене системним підходом, який надає можливість розглядати окреслені проблеми в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Системний і структурно-функціональний методи використані для встановлення змісту досліджуваних категорій та відповідних правових явищ, формування понятійно-категоріального апарату; діалектичний та логіко-юридичний методи – для формування основоположних понять і наукових положень; метод прогнозування – для окреслення актуальних напрямів розвитку інституту учасника справи окремого провадження й удосконалення його законодавчого забезпечення тощо. **Наукова новизна** полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків у контексті юридичної практики стосовно законного цивільного процесуального інтересу як елементу цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. **Висновки.** У висновках констатовано, що на підставі аналізу чинного цивільного процесуального законодавства України, а також правової доктрини цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин; виокремлено певні структурні елементи цивільного процесуального статусу; увагу акцентовано на необхідності підтвердження наявності або відсутності певного юридичного факту, що має значення для реалізації законного цивільного процесуального інтересу як елементу цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження.

Ключові слова: заявник; окреме провадження; цивільний процесуальний статус; законний інтерес; цивільний процесуальний інтерес.

Вступ

Однією з ознак правової держави є законодавче закріплення та реальне забезпечення основних прав, свобод й інтересів людини, тобто наявність налагодженого правового механізму правової їх охорони й захисту. Серед способів захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина важливе місце посідає судовий захист, унаслідок якого забезпечують відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб, інтересів держави (Churpita, 2016, р. 10).

Судовий захист прав, свобод та інтересів здійснюють у порядку різних видів цивільного судочинства. Водночас науковий та практичний інтерес становить процедура розгляду цивільних справ у порядку окремого провадження, що передбачає певну специфіку процесуальної форми (Churpita, 2016, р. 10).

Серед інститутів цивільного процесуального права України важливу роль відіграє інститут цивільного процесуального правового статусу, що має спеціальний предмет правового регулювання, а також вирізняється подеколи відсильним

характером правових норм, що його утворюють. Значення інституту цивільного процесуального правового статусу полягає в тому, що він є системою правових норм, які зумовлюють вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників судового процесу, а також спрямованість їх прагнення на досягнення певного процесуального результату. Отже, цивільний процесуальний правовий статус (у суб'єктивному контексті) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника цивільного процесу (Buchkova, 2011, р. 6).

Притаманний він й учасникам справ окремого провадження. Саме ця група учасників судового процесу вирізняється тим, що зумовлена специфікою як відповідного виду цивільного судочинства, так і юридичного статусу осіб, які беруть участь у таких цивільних справах. Адже всі ці особи мають право або зобов'язані здійснювати в суді певні процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

Наукові погляди на проблему цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу відображені в дослідженнях таких українських науковців, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров,

Д. Д. Луспеник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та ін. Водночас зазначені процесуалісти аналізували переважно цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження.

Мета і завдання дослідження

Проблемні аспекти, пов'язані з визначенням поняття та юридичної сутності законного цивільного процесуального інтересу як елементу цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження, залишаються недостатньо дослідженими й потребують подальшого наукового розроблення, що й становить мету і завдання нашої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу

У цивільному процесуальному праві визначенню поняття правового статусу вчені-процесуалісти не приділяють належної уваги. Така ситуація зумовлена тим, що проблемні аспекти, пов'язані з відповідною правовою категорією, здебільшого залишаються предметом наукових розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний правовий статус як його різновид наділений специфічними особливостями, пов'язаними зі специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, ґнотеологічно наслідуючи загальну, завжди має індивідуальні риси, які необхідно виокремити й дослідити (Bychkova, 2011, р. 28).

Щодо елементів правового статусу ми поділяємо висловлену в юридичній літературі позицію, згідно з якою це регламентовані в законодавстві права, обов'язки й інтереси. Правосуб'єктність ми трактуємо як загальну передумову набуття правового статусу, а громадянство вважаємо підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства. Принципи права, на наше переконання, є орієнтиром під час формування правового статусу, юридичні гарантії – засобом його реалізації, а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи хоча й належать до структури правового статусу, проте не є самостійним його елементом, адже становлять зміст прав і цілком поглинені ними. Отже, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність і свободи), з огляду на специфіку юридичного змісту, не є елементами структури правового статусу (Bychkova, 2011, р. 40).

Можна стверджувати, що цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків й інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Елементами цивільного процесуального правового статусу заявника слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси.

Одним з елементів цивільного процесуального статусу заявника є законний цивільний процесуальний інтерес.

У юридичній літературі законні (охоронювані законом) інтереси по-різному визначають науковці. Зокрема, інтереси розглядають як юридично значущі та юридично виправдані домагання на соціальні блага, що не охоплені безпосереднім змістом прав і свобод (Marchenko, 1998, р. 265); потреби, які виявляються в діяльності з усвідомлення та реалізації цілей у суспільних відносинах (Biriukov, 2004, р. 20); дозволені нормативно-правовими актами прагнення особи до задоволення своїх потреб, до володіння певними благами, соціальними цінностями, послугами (Shestopalova, 2004, р. 154); прагнення до користування в межах правового регулювання конкретним благом (Kharchenko, 2011, р. 176); наміри, прагнення та мотиви до участі в правовідносинах з метою найбільш повного задоволення певних потреб (Sverdlyk, 1980, р. 12).

Дослідниця І. В. Венедіктова визначає охоронюваний законом інтерес у юридичному аспекті як усвідомлену суб'єктом права необхідність в отриманні певного матеріального (нематеріального) блага або зміни правового статусу, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії чи, навпаки, утримуватися від них, знаходиться в правовому полі та є незабороненою державою, здійснюється у формі дозволеного домагання й реалізується в конкретному правовідношенні (Venediktova, 2011, р. 224).

Водночас, з позицій філософії, інтерес тлумачать як певний стимул до дії, спонукальний поштовх до досягнення цілей, яких прагне суб'єкт (Venediktova, 2011, р. 28).

Власну позицію щодо поняття «інтерес» висловив Конституційний Суд України. Так, у п. 1 резолютивної частини рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) він визначив, що охоронюваним законом інтересом слід вважати прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом; зумовлений загальним

змістом об'єктивного й не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності й іншим загальноправовим засадам.

Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому значенні є Конституція України, у ст. 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 54, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої акцентовано на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я та моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, моральних і матеріальних, професійних інтересах, інтересах суспільства, усіх співвітчизників, громадянина, держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ, міст тощо. Визнаючи наявність таких інтересів, Конституція України констатує необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст. 44, 54, 127).

Крім того, забезпечення, урахування, охорона та захист законних інтересів убачаються, зокрема, зі змісту ст. 2, 4, 5, 11, 13, 19 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 3, 15–17, ч. 2 ст. 25, ст. 55, 56 Цивільного кодексу України, ч. 8 ст. 7, ст. 18, 19, ч. 1 ст. 27, ст. 59 Сімейного кодексу України тощо.

Слід акцентувати на нерозривному, логічно-смісловому зв'язку законного інтересу з категорією «суб'єктивне право». Конституційний Суд України в п. 3.6 мотивувальної частини рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 зазначає, що інтерес, навіть знаходячись під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони.

Отже, законні інтереси є одним з елементів цивільного процесуального статусу, оскільки, по-перше, інакше їх не потрібно було б задовольняти, забезпечувати, ураховувати, охороняти й захищати; по-друге, вони нерозривно пов'язані з правами й обов'язками, оскільки є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки.

З огляду на викладене вище, цивільний процесуальний інтерес заявника як учасника справ окремого провадження полягає в прагненні домогтися бажаного процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Водночас у справах окремого провадження законний процесуальний інтерес заявника може бути реалізований лише за наявності (відсутності) певного юридичного факту, який має

значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Підтвердження наявності або відсутності юридичного факту є основою розгляду відповідних справ у порядку непозовного цивільного судочинства.

Так, у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів, які розглядають у порядку окремого провадження, судочинство здійснюється не шляхом встановлення правовідношення, а в спосіб підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які є підставою виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин.

На нашу думку, підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів у цій категорії справ є обов'язковою передумовою реалізації законного процесуального інтересу заявника як елемента його процесуального статусу сторони судового процесу.

Слід зауважити, що певну складність у контексті досліджуваної проблеми мають справи окремого провадження, учасниками яких є інші члени сім'ї, наприклад, у відносинах між вітчимою (мачухою) і пасинком (падчеркою).

Дослідник Є. М. Ворожейкін зазначає, що підставою виникнення правовідношення між вітчимою (мачухою) і дитиною є фактичні дії, які засвідчують прийняття першим на себе обов'язку з виховання (Vorozheikin, 1972, р. 219).

Законодавець, згідно зі ст. 268 Сімейного кодексу України, також покладає на мачуху, вітчима обов'язок утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо в них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів і сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу.

Відповідно до ст. 41 Закону України «Про пенсійне забезпечення», вітчим і мачуха мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьком та матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчерку не менше ніж упродовж п'яти років. Пасинок і падчерка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми.

Суб'єктний склад осіб, які беруть участь у справах про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні, зазначає Г. В. Чурпіта, залежить від мети звернення до суду з відповідною заявою, яка зумовлена особливостями матеріально-правового регулювання відповідних правовідносин. Заявником у цій справі буде особа, для якої встановлення факту перебування на утриманні буде мати наслідком виникнення, зміну чи припинення

особистих немайнових чи майнових цивільних, сімейних або інших правовідносин (Churpita, 2016, p. 318).

На нашу думку, юридичні факти в таких справах будуть також підставою правового статусу особи й матимуть статутний характер, тобто загальне значення для реалізації всіх прав та обов'язків, можливість здійснення яких і закладена в такому правовому статусі, що становитиме законний процесуальний інтерес заявника в конкретній справі окремого провадження (Zubareva, & Malykhina, 2011, p. 112).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в дослідженні питання законного цивільного процесуального інтересу як елементу цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження. Встановлено, що підтвердження наявності або відсутності юридичного факту хоча й не є елементом цивільного процесуального статусу заявника, однак є обов'язковою умовою реалізації законного цивільного процесуального інтересу особи у справах, що розглядаються в порядку окремого провадження в цивільному судочинстві.

Висновки

Аналіз цивільного процесуального законодавства України, а також правової доктрини дав підстави для таких висновків:

1) цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин;

2) елементами цивільного процесуального правового статусу заявника слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні

цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси;

3) охоронюваним законом інтересом слід вважати прагнення до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом; зумовлений загальним змістом об'єктивного і не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту й інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції та законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності й іншим загальноправовим засадам;

4) законні інтереси є одним з елементів цивільного процесуального статусу, оскільки, по-перше, інакше їх не потрібно було б задовольняти, забезпечувати, урахувувати, охороняти й захищати; по-друге, законні інтереси невідривно пов'язані з правами та обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права й виконують обов'язки;

5) цивільний процесуальний інтерес заявника полягає в прагненні домогтися бажаного процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви;

6) особливістю реалізації законного цивільного процесуального інтересу як елементу цивільного процесуального статусу заявника у справах окремого провадження є також юридичний факт, підтвердження наявності або відсутності якого має значення для охорони прав та інтересів особи чи створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

REFERENCES

- Biriukov, I. (2004). Interes i subiektivne tsyvilne pravo [Interest and subjective civil law]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 8, 18-20 [in Ukrainian].
- Bychkova, S.S. (2011). *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia* [Civil Procedural Legal Status of Persons involved in Claims]. Kyiv: Atika. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-10-114> [in Ukrainian].
- Churpita, H.V. (2016). *Zakhyst simeinykh prav ta interesiv u poriadku nepozovnoho cyvilnoho sudochynstva* [Protection of family rights and interests in the unenforceable civil proceedings]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
- Kharchenko, H.H. (2011). Pravova problematyka zakhystu interesu v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Legal issues of interest protection in civil law of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 175-179 [in Ukrainian].
- Marchenko, M.H. (Eds.). (1998). *Obshchaia teoriia gosudarstva i prava: akademicheskii kurs* [General theory of the state and right. The academic course]. (Vols. 1-2). Moscow: Zertsalo. doi: <https://doi.org/10.15216/9785406028308> [in Russian].
- Shestopalova, L.M. (2004). *Teoriia derzhavy i prava* [The theory of state and law]. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian].
- Sverdlyk, G.A. (1980). *Grazhdansko-pravovye sposoby sochetaniia obshchestvennykh, kollektivnykh i lichnykh interesov* [Civil ways of a combination of public, collective and personal interests]. Sverdlovsk: Sverdl. iurid. in-t im. R.A. Rudenko [in Russian].
- Venediktova, I.V. (2011). *Metodologichni zasady okhroniuvanykh zakonom interesiv u pryvatnomu pravi* [Methodological principles of law-protected interests in private law]. Kharkiv: Nove Slovo [in Ukrainian].

- Vorozneikin, E.M.(1972). *Semeinye pravootnosheniia v SSSR [Family legal relationship in the USSR]*. Moscow: Iurid. lit. [in Russian].
- Zubareva, O.G., & Malykhina, M.N. (2011). Pravovoi status pasynkov (padcherits) i otchima (machekhi): usloviia realizatsii imushchestvennykh prav i obiazannostei [Legal status of stepsons (stepdaughters) and stepfather (stepmother): conditions of realization of property rights and Duties]. *Zhurnal rossiiskogo prava, Magazine of Russian law*, 3, 111-120. doi: <https://doi.org/10.12737/issn.1605-6590> [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право. *Право України*. 2004. № 8. С. 18–20.
- Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія. Київ : Атіка, 2011. 420 с. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-10-114>.
- Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія. Київ : Алерта, 2016. 434 с.
- Харченко Г. Г. Правова проблематика захисту інтересу в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 175–179.
- Общая теория государства и права: академический курс : учебник : в 2 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 1998. Т. 1 : Теория государства / [Т. И. Байтин, А. Г. Бережнов, Н. В. Витрук и др.]. 1998. 416 с. doi: <https://doi.org/10.15216/9785406028308>.
- Теорія держави і права : навч. посіб. / упоряд. Л. М. Шестопалова. Київ : Прецедент, 2004. 224 с.
- Свердлов Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов : учеб. пособие. Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т им. Р. А. Руденко, 1980. 72 с.
- Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві : монографія. Харків : Нове Слово, 2011. 260 с.
- Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. М. : Юрид. лит., 1972. 336 с.
- Зубарева О. Г., Малихина М. Н. Правовой статус пасынков (падчериц) и отчима (мачехи): условия реализации имущественных прав и обязанностей. *Журнал российского права*. 2006. № 3. С. 111–120. doi: <https://doi.org/10.12737/issn.1605-6590>.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2019

Dmytriiev S. – Postgraduate Student of the Department of Civil Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4707-9268>;

Kaliniuk A. – Researcher of the Department of Civil Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3632>

Legitimate Civil Procedural Interest as an Element of the Applicant's Civil Procedural Status in Separate Proceedings

*The purpose of the article is to investigate the substance of a legitimate civil procedural interest as an element of the civil procedural status of the applicant in separate proceedings. **Methodology.** The methodological basis of the study is the methods and techniques of scientific knowledge. Their application is due to a systematic approach, which made it possible to consider the identified problems in the aggregate of their social content and legal form. Systemic and structural-functional methods were used to establish the content of the categories and relevant legal phenomena, to form the conceptual and categorical apparatus; dialectical and logical-legal methods – for the formation of fundamental concepts and scientific provisions; method of forecasting – to outline the actual directions of development of the institute of the participant of the case of separate proceedings and to improve its legislative support, etc. The **scientific novelty** lies in the formulation of a number of new conceptual provisions in the context of legal practice regarding the legitimate civil procedural interest as an element of the civil procedural status of the applicant in the separate proceedings. **Conclusions.** The findings stated that, based on an analysis of the current civil procedural legislation of Ukraine, as well as the legal doctrine, the applicant's civil procedural status is a set of civil procedural rights, obligations and interests specified in the civil procedural legislation; it identifies certain structural elements of civil procedural status and focuses on the need to confirm the existence or absence of a certain legal fact relevant to the exercise of a legitimate civil procedural interest as an element of the civil procedural status of the applicant in separate proceedings.*

Keywords: applicant; separate proceedings; civil procedural status; lawful interest; civil procedural interest.